

ΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΖΩ;

Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ
ΚΑΙ ΤΙ ΤΟΝ ΠΕΡΙΜΕΝΕΙ

Αναγνώστης Θαυμάσιους λευκούς τοίχους έχετε εδώ!
Φιλόσοφος Ναι! Ωραία δεν είναι; Όλα εδώ είναι από ελεφαντό-
δοντο.

Α. Καθόλου άσχημα. Έχετε και υπέροχη θέα. Σχεδόν ζαλίζεται
κανείς κοιτάζοντας τον κόσμο από εδώ πάνω.

Φ. Αυτό θα περάσει με τον καιρό. Θα δείτε: ύστερα από λίγες
μέρες θα έχετε συνηθίσει να κοιτάζετε από ψηλά ολόκληρη τη γη.

Α. Αλήθεια, είναι αυτός εδώ ο ψηλότερος όροφος;

Φ. Το ακριβώς αντίθετο· είναι ο χαμηλότερος. Στους πύργους
από ελεφαντόδοντο,* ακόμα και το ισόγειο βρίσκεται πολύ ψηλά.
Ενώ, πιο πάνω, υπάρχουν πολλά πατώματα ακόμα.

Α. Και μένετε στον τελευταίο όροφο;

Φ. Όχι, όχι. Το δωμάτιό μου βρίσκεται μόλις έναν όροφο πιο
πάνω.

Α. Μα, αλήθεια, πώς ήρθα εγώ εδώ πέρα;

* Στη γερμανική γλώσσα, ο «πύργος από ελεφαντόδοντο» (Elfenbeinturm) —ο «γυάλι-
νος πύργος», θα λέγαμε)— είναι το σύμβολο της απομόνωσης του φιλοσόφου, του καλλι-
τέχνη, του επιστήμονα, κ.λπ., οι οποίοι έχουν επιλέξει να ζουν στον δικό τους κόσμο,
μακριά από τα προβλήματα της καθημερινότητας (αργότερα, όταν ξανασυναντήσουμε
τον όρο, θα τον αποδώσουμε ως «ελεφάντινο πύργο»).

Φ. Με τον συνήθη τρόπο: ανοίξατε ένα βιβλίο φιλοσοφίας! Και, φυσικά, μια και είστε ήδη εδώ, ελπίζω ότι θα αποδεχτείτε την πρόσκλησή μου.

A. Και σε τι θέλετε να με προσκαλέσετε;

Φ. Σας προσκαλώ να φιλοσοφήσετε μαζί μου για μία εβδομάδα.

A. Με μεγάλη μου χαρά. Ανέκαθεν με ενδιέφερε να μάθω με τι ασχολείται η φιλοσοφία. Αλλά αυτό μάλλον το έχετε ήδη καταλάβει. Διαφορετικά, δεν θα είχα πιάσει καν αυτό το βιβλίο στα χέρια μου.

Φ. Ναι, είμαι σίγουρος ότι ενδιαφέρεστε για τη φιλοσοφία. Δεν μπορείτε, όμως, να μου πείτε κάτι παραπάνω για τον εαυτό σας;

A. Αυτό, δυστυχώς, δεν γίνεται. Αλλά ίσως μπορείτε να μου πείτε εσείς ποιον φαντάζεστε για συνομιλητή σας.

Φ. A, ως προς αυτό, μπορώ να σκεφτώ πολλά.

A. Για παράδειγμα;

Φ. Ίσως είστε μια μαθήτρια λυκείου, που αναρωτιέται αν θα πρέπει να σπουδάσει φιλοσοφία. Ή είστε ένας συνταξιούχος καθηγητής Αγγλικών, ο οποίος σκέφτεται αν θα του άρεσε να καταπιαστεί πιο σοβαρά με τη φιλοσοφία.

A. Θα μπορούσε να είναι έτσι.

Φ. Ή είστε ίσως μια φυσικός, που δεν μπορεί να της βγει από το μυαλό ότι η ειδικότητά της παρουσιάζει βαθιά συνάφεια με τη φιλοσοφία, και η οποία πολύ θα ήθελε κάποια στιγμή να μάθει με ακρίβεια τι σημαίνει το να σκέφτεσαι σαν φιλόσοφος. Μπορεί, βέβαια, να είστε και ένας ψυχολόγος που έχει παρόμοιες ανησυχίες.

A. Πολύ πιθανό.

Φ. Θα μπορούσατε, όμως, να είστε και μια ακτιβίστρια για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που θέλει να ξέρει αν στη φιλοσοφία μπορεί να βρει πολεμοφόδια για τον αγώνα της. Ή ένας πολιτικός που αναρωτιέται αν η φιλοσοφία μπορεί να τον βοηθήσει να κατανοήσει καλύτερα τις βάσεις της πολιτικής του. Όπως είπα, μπορώ να σκεφτώ πολλές περιπτώσεις.

A. Κι αν είμαι απλώς ένας άνθρωπος που ψάχνει το νόημα της

ζωής και αναρωτιέται αν μπορεί να το βρει στα βιβλία των φιλοσόφων;

Φ. Κι αυτό μου κάνει. Πάντως, θα θεωρήσω ως δεδομένο ότι από φιλοσοφία γνωρίζετε λίγα ή τίποτα· ωστόσο, θέλετε σοβαρά να μάθετε κάτι γι' αυτήν, δηλαδή για τη φιλοσοφία την ίδια.

Α. Τι εννοείτε όταν λέτε: «για τη φιλοσοφία την ίδια»;

Φ. Εννοώ ότι θα ήθελα να φιλοσοφήσω πραγματικά μαζί σας. Θέλω να σας μιήσω αληθινά σε κάποιες φιλοσοφικές σκέψεις, και όχι απλώς και μόνο να σας διηγηθώ μερικά ανέκδοτα για γνωστούς φιλοσόφους ή να σας πληροφορήσω ότι ο ένας φιλόσοφος είπε αυτό κι ο άλλος το άλλο. Πολύ περισσότερο, θέλω να σας βοηθήσω να καταλάβετε καλύτερα τι σημαίνει να σκέφτεται κανείς σαν φιλόσοφος, καθοδηγώντας σας επί μία εβδομάδα στο να προβληματίζεστε ο ίδιος πάνω σε φιλοσοφικά ερωτήματα.

Α. Ωραίο ακούγεται. Γίνεται, όμως;

Φ. Νομίζω πως ναι. Φυσικά, με μία εβδομάδα φιλοσοφίας δεν μπορεί κανείς να αντικαταστήσει τις όποιες σπουδές φιλοσοφίας, μπορεί όμως να σχηματίσει μια πρώτη εντύπωση σχετικά με τα θέματα με τα οποία ασχολείται η φιλοσοφία και τον τρόπο με τον οποίο το κάνει, ώστε να δει αν θα ήθελε να καταπιαστεί με αυτά πιο σοβαρά.

Α. Και πώς λέτε ν' αρχίσουμε;

Φ. Καλύτερα με τα φιλοσοφικά ερωτήματα που είναι για εσάς σημαντικότερα — μετά, βλέπουμε πού θα μας οδηγήσει η συζήτηση.

Α. Ναι, αλλά έτσι δεν θα μπερδευτούμε;

Φ. Μην ανησυχείτε, θα φροντίσω να μην ξεφύγουμε από την πορεία μας και, κατά τη διάρκεια της εβδομάδας, να θίξουμε τουλάχιστον τα σημαντικότερα ζητήματα της φιλοσοφίας. Αλλά ίσως είναι χρήσιμο να κρατάμε ενδιάμεσα και μερικές σημειώσεις για να μη χάσουμε τον προσανατολισμό μας.

Α. Καλή ιδέα. Άλλωστε, θέλω μετά από την κουβέντα μας να

πάρω και κάτι μαζί μου για το σπίτι. Ας κρατήσουμε, λοιπόν, μια μικρή σημείωση.

ΠΡΩΤΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Αυτό είναι ένα βιβλίο που απευθύνεται σε όσους θέλουν να ξέρουν τι σημαίνει να σκέφτεται κανείς σαν φιλόσοφος, και που οι ίδιοι ευχαρίστως θα το προσπαθούσαν κάποια στιγμή. Δεν προϋποθέτει καθόλου φιλοσοφικές γνώσεις, παρά μόνο την προθυμία να εμπλακεί κανείς σε μια φιλοσοφική συζήτηση και να παρακολουθήσει φιλοσοφικά επιχειρήματα. Αν κάποιος έχει την ασαφή αίσθηση ότι η φιλοσοφία θα μπορούσε να τον ενδιαφέρει, το βιβλίο αυτό είναι γραμμένο για να τον βοηθήσει στην απάντηση του ερωτήματος σχετικά με το αν αξίζει τον κόπο να ασχοληθεί βαθύτερα με αυτήν. Γι' αυτόν τον σκοπό θα γίνει μια πρώτη προσέγγιση στα σημαντικότερα θέματα και τις μεθόδους της φιλοσοφίας.

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ

ΓΙΑ ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Φ. Με ποιο φιλοσοφικό ερώτημα θα θέλατε να ξεκινήσετε;

Α. Μπορώ να πέσω κατευθείαν στα βαθιά;

Φ. Γιατί όχι;

Α. Ωραία, λοιπόν. Ποιο είναι το νόημα της ζωής; Αυτό είναι ένα φιλοσοφικό ερώτημα, έτσι δεν είναι;

Φ. Οπωσδήποτε! Ωστόσο, το ερώτημα αυτό μπορεί να το καταλάβει κανείς με δύο τρόπους. Από τη μια πλευρά, το ερώτημα για το νόημα της ζωής δεν είναι παρά το ερώτημα για το πώς πρέπει κανείς να ζήσει τη ζωή του, με άλλα λόγια: σε τι συνίσταται μια καλή ζωή. Από την άλλη πλευρά, όμως, το ερώτημα αφορά και το αν η ζωή, παρόλο που είναι πεπερασμένη, έχει εν γένει κάποιο νόημα.

Α. Κυρίως σκεφτόμουν το τελευταίο. Σε μερικά χρόνια δεν θα υπάρχω πια, ούτε θα με σκέφτεται πια κανείς, και τέλος πάντων

η γη θα πέσει κάποια στιγμή πάνω στον ήλιο και ολόκληρη η ζωή θα τελειώσει. Και τότε αναρωτιέται κανείς: προς τι όλα αυτά;

Φ. Πράγματι, έτσι είναι. Και μάλλον ανήκει στην ίδια τη φύση του ανθρώπου το να θέτει κανείς στον εαυτό του αυτή την ερώτηση. Γνωρίζουμε ότι είμαστε θνητοί, και γι' αυτόν τον λόγο βλέπουμε τη ζωή μας ως ολότητα και ρωτάμε για το νόημά της.

A. Και η απάντηση;

Φ. Όπως μπορείτε να καταλάβετε, είναι αρκετά δύσκολο να βρει κανείς μια καλή απάντηση σ' αυτό το ερώτημα. Ίσως, όμως, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις στρατηγικές απάντησης. Ο βασικός συλλογισμός είναι ο εξής:

- (1) Η ζωή είναι πεπερασμένη.
- (2) Αν η ζωή είναι πεπερασμένη, τότε δεν έχει νόημα.
- (3) Άρα η ζωή δεν έχει νόημα.

Με δεδομένο, τώρα, ότι το επιχείρημα είναι έγκυρο, θα πρέπει κανείς είτε να διαψεύσει μία τουλάχιστον από τις προκειμένες, την (1) ή τη (2), είτε να αποδεχτεί το συμπέρασμα (3).

A. Πώς θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει το ότι η ζωή είναι πεπερασμένη;

Φ. Το ότι το σώμα πεθαίνει, δεν μπορούμε εύκολα να το αμφισβητήσουμε. Κάποιοι φιλόσοφοι, όμως, προσπάθησαν να βρουν επιχειρήματα για την αθανασία της ψυχής.

A. Και αυτό σημαίνει ότι μετά τον θάνατό μας θα ανταμειφθούμε για τις πράξεις μας και ότι εκεί βρίσκεται το νόημα της ζωής;

Φ. Ναι, αυτό, ή περίπου αυτό — παρόλο που μπορείτε να φανταστείτε ότι ειδικά για την εικόνα τής εκ των υστέρων απονομής δικαιοσύνης δεν μπορεί κανείς εύκολα να βρει επιχειρήματα. Πρόκειται περισσότερο για μίαν ελπίδα που τρέφουν πολλοί, ότι δηλαδή οι καλοί θα ανταμειφθούν και οι κακοί θα τιμωρηθούν — αν όχι σε αυτόν, τότε οπωσδήποτε στον άλλο κόσμο.

A. Αυτό θα ήταν πράγματι παρήγορο, εκτός βέβαια κι αν τυχαίνει να συγκαταλέγεται κανείς στους κακούς.

Φ. Ναι, αλλά ακριβώς επειδή θα ήταν παρήγορο, γεννιέται η υποψία ότι αυτή η σκέψη μάλλον πηγάζει από τις επιθυμίες μας παρά έχει λογική βάση. Γι' αυτό μερικοί φιλόσοφοι πιστεύουν ότι θα έπρεπε να συμβιβαστούμε με το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία απάντηση στο ερώτημα για το νόημα της ζωής. Η ζωή είναι παράλογη και ο θάνατος είναι το τέλος της.

A. Δηλαδή ό,τι αναγράφεται σε κούπες καφέ και σε μπλουζάκια: «Life is hard. Then you die».* Καθόλου ρόδινη προοπτική.

Φ. Παρόλο που, φυσικά, το να ζεις τη ζωή σου αποδεχόμενος τον παράλογο χαρακτήρα της έχει κάτι το ηρωικό. Οι υπαρξιστές μάλιστα στηρίχθηκαν ακριβώς πάνω σ' αυτό.

A. Εμένα δεν μου φαίνεται και τόσο πειστικό.

Φ. Αν δεν θέλουμε ούτε το πεπερασμένο της ζωής να αρνηθούμε, άρα την πρώτη προκείμενη του επιχειρήματός μας, αλλά ούτε και το συμπέρασμα να δεχτούμε, δηλαδή το α-νόητο της ζωής, τότε απομένει μόνο να απορρίψουμε τη δεύτερη προκείμενη, και αυτό μου φαίνεται ότι είναι η καλύτερη εναλλακτική λύση. Δεν θα πρέπει, δηλαδή, να δεχτούμε ότι το πεπερασμένο της ζωής αποκλείει το να έχει η ζωή νόημα.

A. Αλλά ποιο νόημα θα μπορούσε να έχει η ζωή μας, όταν τελικά κάποια στιγμή τελειώνει;

Φ. Το νόημα που έχει από μόνη της. Πάρτε ένα απλό παράδειγμα: Ποιο είναι το νόημα ενός δροσερού ποτού μια ζεστή καλοκαιρινή μέρα;

A. Ότι σβήνει τη δίψα.

Φ. Και το να σβήσουμε τη δίψα μας μια ζεστή καλοκαιρινή μέρα είναι βεβαίως κάτι καλό, ακόμα κι αν δεν πρόκειται για μια αιώνια απόλαυση. Είναι καλύτερα να έχουμε αυτή την απόλαυση παρά να μην την έχουμε.

* «Η ζωή είναι δύσκολη. Μετά πεθαίνεις».

Α. Και πιστεύετε ότι, αντίστοιχα, το νόημα της ζωής είναι το να απολαμβάνουμε όσο περισσότερο μπορούμε τη ζωή μας όσο αυτή διαρκεί;

Φ. Όπως είπαμε, το ποια είναι μια καλή ζωή είναι ένα ιδιαίτερο ερώτημα, το οποίο σε λίγο θα πρέπει να το συζητήσουμε διεξοδικότερα. Εγώ, απλώς, ήθελα προηγουμένως να κάνω σαφές ότι το ίδιο το πεπερασμένο ενός πράγματος δεν καταστρέφει την αξία ή το νόημά του. Μάλιστα, θα μπορούσε ίσως κανείς να προχωρήσει περισσότερο και να πει ότι, γενικότερα, μόνο μια πεπερασμένη ζωή μπορεί να έχει νόημα.

Α. Καλά, πώς γίνεται αυτό;

Φ. Μα θα ήταν η ζωή μας πράγματι καλύτερη αν δεν πεθαίναμε; Έχω την εντύπωση ότι μάλλον έτσι όλα τα πράγματα θα έχαναν το νόημά τους. Θα μπορούσαμε να αναθεωρούμε συνεχώς όλες τις αποφάσεις μας, ενώ όλοι οι στόχοι που επιτυγχάνουμε θα ήταν απλώς ενδιάμεσοι στόχοι και δεν θα υπήρχε κάποιος τελικός στόχος. Κάτι τέτοιο, όμως, θα ήταν σαν μια ιστορία χωρίς τέλος. Δεν θα μπορούσαμε να έχουμε μια σαφή εικόνα της ζωής μας.

Α. Και ίσως όλα να μας φαίνονταν κάπως βαρετά. Από την άλλη μεριά, όμως, αν δεν υπάρχει ζωή μετά τον θάνατο, είναι στην ουσία σαν να μην αξιολογείται καθόλου η ιστορία της ζωής του καθενός. Είναι αδιάφορο αν θα έχω ζήσει καλά ή άσχημα, αφού στο τέλος πολύ απλά θα πεθάνω. Όλα τα βάσανά μου θα έχουν πάει στράφι και όλα τα καλά θα αποδειχτούν παροδικά.

Φ. Συμμερίζομαι τη δυσαρέσκειά σας και δεν πιστεύω ότι μπορεί κανείς να την αποβάλει πλήρως. Αλλά, παρ' όλα αυτά, μπορεί κάποιος να πει ότι ακόμα και ένα παροδικό καλό δεν παύει να είναι καλό. Έτσι, το νόημα της ζωής, παρά το πεπερασμένο της, μπορεί να συνίσταται στο να ζούμε μια όσο το δυνατόν καλύτερη ζωή.

Α. Άρα θα έπρεπε κυρίως να σκεφτούμε τι είναι αυτό που κάνει τη ζωή να είναι καλή;

Φ. Ακριβώς. Και πρόκειται πραγματικά για ένα κεντρικό

φιλοσοφικό ερώτημα, ενώ το ερώτημα για το νόημα της ζωής, με δεδομένο το πεπερασμένο της, δεν παίζει και τόσο μεγάλο ρόλο στη φιλοσοφία — ίσως γιατί είναι πολύ λίγα αυτά που μπορούμε με επιχειρήματα να πούμε πάνω σ' αυτό.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Το ερώτημα για το νόημα της ζωής έχει δύο διαστάσεις: Από τη μια πλευρά, πρόκειται για το ερώτημα πώς πρέπει να ζήσουμε τη ζωή μας, δηλαδή το ερώτημα τι είναι καλή ζωή. Αυτό είναι ένα κεντρικό φιλοσοφικό ερώτημα. Από την άλλη πλευρά, το ερώτημα για το νόημα της ζωής αφορά το αν εν γένει είναι δυνατή μια ζωή με νόημα, με δεδομένο το πεπερασμένο της. Αν η ζωή είναι πεπερασμένη και το πεπερασμένο έχει ως αποτέλεσμα την απουσία νοήματος, τότε η ζωή δεν έχει νόημα. Μπορεί κανείς να προσπαθήσει να αρνηθεί το πεπερασμένο της ζωής (και να επιχειρηματολογήσει υπέρ της αθανασίας της ψυχής): μπορεί να αποδεχτεί το παράλογο της ζωής (και να προσπαθήσει να κερδίσει από αυτό ό,τι μπορεί περισσότερο): αλλά μπορεί και να απορρίψει την άποψη ότι το πεπερασμένο της ζωής έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη νοήματος σ' αυτήν. Γιατί θα έπρεπε μόνο κάτι αιώνιο να έχει αξία; Μήπως, μάλιστα, το νόημα της ζωής προϋποθέτει κιόλας ότι αυτή θα είναι πεπερασμένη;

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

ΩΣ ΕΙΔΙΚΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΛΗ ΖΩΗ

Α. Λέτε, λοιπόν, ότι το ερώτημα σε τι συνίσταται μια καλή ζωή είναι ένα κεντρικό φιλοσοφικό ερώτημα.

Φ. Ναι, ή μπορεί κανείς πιο απλά να πει ότι το ερώτημα τίθεται ως εξής: «Πώς πρέπει να ζω;»

Α. Δηλαδή οι φιλόσοφοι θέλουν όντως να υποδεικνύουν στους άλλους ανθρώπους πώς να ζουν τη ζωή τους;

Φ. Φυσικά, το ζήτημα δεν είναι ο ένας — ο φιλόσοφος — να υποδεικνύει στον άλλο — τον μη φιλόσοφο — τι να κάνει και τι να μην κάνει. Πώς θα μπορούσε άλλωστε;

Α. Τότε για ποιο πράγμα ενδιαφέρονται οι φιλόσοφοι;

Φ. Θέλουν να βοηθήσουν ώστε να μάθει ο καθένας *μόνος του* πώς πρέπει να ζει. Σκεφτείτε για παράδειγμα το μάθημα της Ηθικής στα σχολεία.* Πάνω απ' όλα έχει στόχο να καθοδηγήσει τους μαθητές να σκέφτονται ορθά ποια είναι η σωστή συμπεριφορά.

Α. Εγώ νόμιζα ότι η αποστολή αυτού του μαθήματος είναι να μεταδίδει αξίες.

Φ. Ναι, αλλά πώς θέλετε να το πετύχετε αυτό, αν πρώτα δεν μάθετε τους μαθητές να σκέφτονται; Θα ήταν σκέτη χειραγώγηση και πατρονάρισμα. Και συν τοις άλλοις είναι επικίνδυνο να σπρώχνεις κάποιον να κάνει αυτό που λένε οι άλλοι, χωρίς να σκεφτεί και να αποφασίσει ο ίδιος.

Α. Πάντως, για να είναι δυνατή η καθοδήγηση, θα πρέπει αυτός που καθοδηγεί να ξέρει περισσότερα απ' τον άλλον. Διακρίνονται, όμως, οι φιλόσοφοι για το ότι είναι καλοί άνθρωποι;

Φ. Όχι, δεν νομίζω. Αλλά θα έπρεπε ίσως να εξηγήσουμε εν συντομία ποιος θεωρείται γενικά καλός άνθρωπος.

Α. Θα έλεγα κάποιος που κάνει λίγα λάθη.

Φ. Υπάρχουν, όμως, δύο πολύ διαφορετικοί τρόποι για να κάνει κάποιος λάθος. Από τη μια πλευρά, υπάρχει η περίπτωση να ξέρει κάποιος ποιο είναι το σωστό, αλλά να μην το πράττει.

Α. Εννοείτε, για παράδειγμα, όταν κάποιος ξέρει ότι πρέπει να ξυπνήσει νωρίς το πρωί, γιατί έχει πολλές δουλειές, αλλά εντούτοις δεν το κάνει, επειδή είναι τόσο ωραία στο κρεβάτι;

Φ. Ακριβώς. Αυτή είναι μια περίπτωση αδυναμίας της βούλησης: δεν κάνουμε αυτό που θεωρούμε ότι είναι το καλύτερο. Αυτό συμβαίνει πολύ συχνά, και σίγουρα συμβαίνει και στους φιλοσόφους τόσο συχνά όσο και στους άλλους ανθρώπους. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, οι φιλόσοφοι δεν ξεχωρίζουν ως ιδιαίτερα καλοί άνθρωποι. — Έπειτα, από την άλλη πλευρά, ενδέχεται να κάνουμε λάθος ακόμα κι όταν κάνουμε αυτό που θεωρούμε

* Στα σχολεία της Γερμανίας υπάρχει μάθημα (φιλοσοφικής) Ηθικής, το οποίο μπορεί κανείς να επιλέξει αντί για τα Θρησκευτικά.

σωστό. Δηλαδή θεωρούμε ότι κάτι είναι σωστό, ενώ στην πραγματικότητα είναι εσφαλμένο.

A. Τι ακριβώς εννοείτε;

Φ. Για παράδειγμα, ένας κλέφτης πιστεύει ότι είναι σωστό να κλέψει κάτι από ένα κατάστημα, επειδή ο ίδιος είναι πολύ φτωχός και η επιχείρηση στην οποία ανήκει το κατάστημα πολύ πλούσια. Τότε αυτός ο άνθρωπος απατάται. Ενώ κάνει κάτι εσφαλμένο, ο ίδιος το θεωρεί σωστό.

A. Ούτε και σ' αυτή την περίπτωση θα λέγατε ότι οι φιλόσοφοι ξέρουν καλύτερα ποιες πράξεις είναι σωστές και ποιες εσφαλμένες;

Φ. Εντάξει, ίσως οι φιλόσοφοι βρίσκονται πράγματι σε πολύ προνομιακή θέση. Αλλά θα πρέπει να σκεφτείτε ότι εδώ σημασία έχει η συγκεκριμένη πράξη. Σκεφτείτε μια περίπτωση στην οποία δεν είστε σίγουρος τι πρέπει να κάνετε. Αναρωτιέστε, για παράδειγμα, αν θα πρέπει να βοηθήσετε έναν φίλο σας που μετακομίζει ή αν θα πρέπει να επισκεφτείτε την άρρωστη γιαγιά σας. Από τι πιστεύετε ότι εξαρτάται η απόφασή σας;

A. Ίσως από το πόσο ανάγκη με έχει ο φίλος μου, πόσο καλοί φίλοι είμαστε, πόσο άρρωστη είναι η γιαγιά — κάτι τέτοιο.

Φ. Ακριβώς. Και φυσικά, σ' αυτά τα ερωτήματα, η φιλοσοφία δεν σας δίνει καμία απάντηση. Σε κανένα φιλοσοφικό βιβλίο στον κόσμο δεν πρόκειται να βρείτε απάντηση στην ερώτηση πόσο άρρωστη είναι η γιαγιά σας.

A. Α, κατάλαβα. Η φιλοσοφία δεν λέει απολύτως τίποτα για συγκεκριμένες πράξεις. Αλλά τότε, υπό ποια έννοια μπορεί να μου λέει πώς πρέπει να ζω;

Φ. Η φιλοσοφία μπορεί να αναδεικνύει πτυχές σημαντικές για τη σωστή απόφαση, τις οποίες όμως μπορεί εύκολα να παραβλέψει κανείς. Μπορεί να εφιστά την προσοχή μας σε σχέσεις ανάμεσα σε διάφορες καταστάσεις, τις οποίες συχνά δεν συνειδητοποιούμε. Οι φιλόσοφοι προσπαθούν να παρέχουν εποπτεία

στους πρακτικούς μας συλλογισμούς* και να αποκαλύπτουν τις θεμελιώδεις δομές τους. Αυτό θα το καταλάβετε καλύτερα όταν ξεκινήσουμε να κάνουμε τέτοιους συλλογισμούς.

Α. Όμως, για να παίρνει κανείς τις σωστές αποφάσεις, χρειάζονται όλα αυτά;

Φ. Θα σας φέρω ως παράδειγμα μια σύγκριση που μπορούμε να τη βρούμε με παρόμοιο τρόπο στον Πλάτωνα. Ας δούμε τα εξής τρία πρόσωπα: κάποιον που ξέρει ορθογραφία, έναν συγγραφέα και μια δασκάλα γραμματικής. Πώς σχετίζονται οι ικανότητές τους μεταξύ τους;

Α. Ο συγγραφέας και η δασκάλα πρέπει να γνωρίζουν κι αυτοί ορθογραφία. Αλλά ο συγγραφέας δεν χρειάζεται να είναι δάσκαλος γραμματικής και η δασκάλα δεν χρειάζεται να είναι συγγραφέας. Και κάποιος που ξέρει ορθογραφία δεν χρειάζεται να είναι ούτε δάσκαλος γραμματικής ούτε συγγραφέας.

Φ. Παρ' όλα αυτά, κάποιος που πρέπει να μάθει να γράφει σωστά διδάσκεται και γραμματική. Γιατί άραγε;

Α. Θα έλεγα, διότι τον βοηθά να γράφει σωστά.

Φ. Άρα θα πρέπει αυτός που απλώς γνωρίζει ορθογραφία να έχει κάτι και από τη δασκάλα γραμματικής, και ίσως ακόμα περισσότερο ο συγγραφέας. Ασυνείδητα μπορεί και οι δύο να κάνουν τα περισσότερα πράγματα σωστά. Αλλά θα τα κάνουν με μεγαλύτερη ευκολία και σιγουριά αν έχουν ασχοληθεί και με τη γραμματική.

Α. Και τι σχέση έχουν όλα αυτά με τη φιλοσοφία;

Φ. Κάθε άνθρωπος πρέπει να μάθει να πράττει σωστά, ακριβώς όπως όλοι πρέπει να μάθουν ορθογραφία. Και στις δύο περιπτώσεις χρειάζεται πρώτα απ' όλα κυρίως εξάσκηση. Αλλά, εν τέλει, είναι και τα δύο πιο εύκολα αν έχει κανείς σαφή γνώση των εκάστοτε αρχών. Θα γράφει κανείς καλύτερα και με μεγαλύτερη σιγουριά, αν κατέχει τη γραμματική. Και θα πράττει κανείς με

* Με τον όρο «πρακτικοί συλλογισμοί» εδώ εννοούνται οι συλλογισμοί που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο πράττουμε.

μεγαλύτερη σιγουριά και όλο και πιο συχνά με τον σωστό τρόπο, αν έχει σκεφτεί πάνω στις αρχές του ορθού πράττειν. Ακριβώς σ' αυτό βοηθά η φιλοσοφία.

Α. Άρα ο φιλόσοφος αντιστοιχεί στη δασκάλα γραμματικής και ο πράττων άνθρωπος στον κανονικό ορθογράφο. Τότε, όμως, σε ποιον αντιστοιχεί ο συγγραφέας;

Φ. Αυτός, στη σύγκρισή μας, αντιστοιχεί σε κάποιον ο οποίος είναι ιδιαίτερα καλός στο να παίρνει αποφάσεις σχετικά με το πράττειν, σε κάποιον του οποίου η πρακτική κριτική ικανότητα λειτουργεί πολύ καλά στις επιμέρους καταστάσεις. Είναι πιθανό, ένας τέτοιος άνθρωπος να ξέρει επίσης πολύ καλά τις αρχές του ορθού πράττειν και να έχει σκεφτεί πολύ πάνω σ' αυτές. Δεν είναι όμως απαραίτητο να συμβαίνει αυτό.

Α. Και ο φιλόσοφος δεν είναι σε κάθε περίπτωση ένα τέτοιο πρόσωπο;

Φ. Όχι. Διότι εμείς οι φιλόσοφοι περνάμε πάρα πολύ χρόνο βυθισμένοι στις σκέψεις μας εδώ στον πύργο μας, και αντίστοιχα περνάμε λιγότερο χρόνο κάνοντας πράξεις εκεί έξω. Έτσι, αν θέλετε να ξέρετε αν πρέπει να πάρετε στεγαστικό δάνειο, καλύτερα να μη ρωτήσετε έναν φιλόσοφο.

Α. Όμως τι συμβαίνει με όλες αυτές τις επιτροπές Ηθικής; Σ' αυτές υπάρχουν και φιλόσοφοι. Και αν στη συγκεκριμένη επιμέρους περίπτωση δεν μπορούν να κρίνουν καλύτερα από τους κοινούς ανθρώπους, τότε δεν είναι άχρηστες αυτές οι επιτροπές;

Φ. Όχι, δεν το πιστεύω αυτό. Από τη μια πλευρά, μερικές φορές το ζήτημα είναι απλώς να ερωτηθεί κάποιος που βρίσκεται έξω από τη συγκεκριμένη κατάσταση. Και αυτό μπορεί να είναι σημαντικό, ακόμα κι αν στην πραγματικότητα είναι εντελώς σαφές τι θα πρέπει κανείς να πράξει. Από την άλλη πλευρά, στους αντίστοιχους κλάδους —για παράδειγμα στην ιατρική ηθική— έχουμε να κάνουμε με ζητήματα στα οποία, πέρα από το ότι οι συγκεκριμένες περιστάσεις δυσκολεύουν μια απόφαση, δεν είναι

εντελώς σαφές ποιες είναι ή θα έπρεπε να είναι οι σχετικές αρχές.

A. Νά λοιπόν ένα ζήτημα με το οποίο ασχολούνται οι φιλόσοφοι.

ΤΡΙΤΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Οι φιλόσοφοι ασχολούνται με το ερώτημα σχετικά με το πώς πρέπει να ζούμε. Οι συλλογισμοί τους, ωστόσο, δεν πρέπει να κατανοούνται ως υποδείξεις, αλλά ως βοήθεια για να σκεφτόμαστε μόνοι μας. Η φιλοσοφία μπορεί να εφιστά την προσοχή σε παραμέτρους που εύκολα παραβλέπουμε, σε σχέσεις που συχνά δεν συνειδητοποιούμε, σε παρατηρήσεις που ίσως δεν τις παίρνουμε αρκετά στα σοβαρά. Βάζει τάξη στους πρακτικούς μας συλλογισμούς και έτσι βοηθά στο να πράττουμε ορθά. Αυτή την αποστολή την εκπληρώνουν οι φιλόσοφοι μέσα από τα γραπτά τους, αλλά και ως δάσκαλοι Ηθικής στα σχολεία και στα πανεπιστήμια, όπως και ως μέλη επιτροπών Ηθικής στην επιστήμη και στην πολιτική. Οι φιλόσοφοι είναι κατ' ουσίαν εξίσου επιρρεπείς στην αδυναμία της βούλησης, όπως και οι άλλοι άνθρωποι, και έρχονται, όπως όλοι οι άλλοι, αντιμέτωποι με το πρόβλημα του να βρίσκουν σε συγκεκριμένες καταστάσεις τον ορθό τρόπο πράξης. Υποδειγματική ζωή δεν ζουν μόνο εκείνοι που κατανοούν καλύτερα τη φύση της καλής ζωής. Ωστόσο, μια τέτοια κατανόηση είναι χρήσιμη, και στο ελάχιστό της μάλιστα αναγκαία, για μια καλή ζωή.

ΜΙΑ ΖΩΗ

ΕΚΠΛΗΡΩΣΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ

A. Βοηθήστε με, τότε, να σκεφτώ σε τι συνίσταται μια καλή ζωή!

Φ. Θα προτιμούσα να ξεκινήσουμε πάλι με το τι σκέφτεστε εσείς.

A. Εντάξει, προτείνω το εξής: έχει κανείς μια καλή ζωή, όταν αποκτά όλα όσα θέλει να έχει.

Φ. Φοβάμαι ότι σ' αυτό μπορεί κανείς εύκολα να βρει αντιπαράδειγματα. Φανταστείτε, για παράδειγμα, ότι η Σοφία θέλει να γίνει πιλότος, επειδή πιστεύει ότι αυτό είναι ένα επάγγελμα

που προσφέρει πλούσιες εμπειρίες, μέσω του οποίου γνωρίζει κανείς ξένες χώρες, κερδίζει πολλά χρήματα και έχει πολύ ελεύθερο χρόνο. Ας υποθέσουμε όμως ότι στην πραγματικότητα το επάγγελμα αυτό είναι αρκετά μονότονο, ότι από τις ξένες χώρες γνωρίζει κανείς μόνο τα ξενοδοχεία των αεροδρομίων, ότι δεν κερδίζει και τόσο πολλά χρήματα και ότι και ο ελεύθερος χρόνος του είναι πολύ πιο περιορισμένος απ' ό,τι είχε υποθέσει. Θα είχε τότε η Σοφία μια καλή ζωή, αν η επιθυμία της να γίνει πιλότος πραγματοποιούνταν;

Α. Όχι. Αλλά εγώ, φυσικά, εννοούσα ότι είναι καλό να αποκτή κανείς ό,τι θέλει να έχει, στον βαθμό που είναι σωστά ενημερωμένος για τις περιστάσεις. Η Σοφία δεν θα ήθελε βέβαια καθόλου να γίνει πιλότος, αν ήξερε πού πήγαινε να μπλεχτεί.

Φ. Σύμφωνα. Αλλά κι εδώ υπάρχουν προβλήματα. Τι θα λέγατε για το ακόλουθο παράδειγμα: ας υποθέσουμε ότι ο Χέρμπερτ είναι ναρκομανής και θέλει οπωσδήποτε να πάρει τη δόση του. Είναι πολύ καλά πληροφορημένος για την επίδραση του ναρκωτικού. Αν πάρει τη δόση, συμβάλλει αυτό στο να έχει μια καλή ζωή;

Α. Όχι, φυσικά όχι. Αλλά νομίζω ότι αυτή δεν είναι και τόσο σαφής περίπτωση. Ο Χέρμπερτ θέλει μεν τη δόση, αλλά, πάνω απ' όλα, σίγουρα δεν θέλει να είναι ναρκομανής. Και αν το καταφέρει, η ζωή του θα γίνει σίγουρα καλύτερη.

Φ. Πώς κρίνετε όμως ποιες είναι εκείνες οι επιθυμίες που η εκπλήρωσή τους κάνει τη ζωή καλύτερη και ποιες όχι; Αφού ο Χέρμπερτ έχει εξίσου την επιθυμία να χτυπήσει την επόμενη πρέζα όσο και την επιθυμία να μην είναι πλέον ναρκομανής.

Α. Χμ, αυτό πράγματι δεν είναι και τόσο απλό... Μήπως θα έπρεπε να πούμε ότι είναι καλύτερο να πραγματοποιούνται οι ισχυρότερες επιθυμίες μας;

Φ. Ναι, αλλά κάλλιστα μπορεί κανείς να σκεφτεί ότι η επιθυμία του Χέρμπερτ για το ναρκωτικό είναι ισχυρότερη από την επιθυμία να μην είναι πλέον ναρκομανής. Σε κάθε περίπτωση, είναι

πιθανό η λαχτάρα του για την επόμενη τζούρα να τον σπρώξει να πράξει, όχι όμως η επιθυμία του να μην είναι πλέον ναρκομανής. Και αυτό ακριβώς δείχνει ότι η επιθυμία για το ναρκοτικό είναι ισχυρότερη.

A. Ναι, αλλά στην πραγματικότητα το πιο πιθανό είναι να μην θέλει να είναι πλέον ναρκομανής. Γι' αυτό θα έπρεπε πιο σωστά να πούμε ότι η ζωή μας γίνεται καλύτερη όσο περισσότερες από τις πραγματικές μας επιθυμίες εκπληρώνονται.

Φ. Τι εννοείτε εδώ με το «πραγματικές»;

A. Αυτό που κάποιος θέλει αληθινά. Δεν μπορώ να το διατυπώσω καλύτερα.

Φ. Δεν είναι και εύκολο. Αλλά νομίζω ότι καταλαβαίνω αυτό που εννοείτε. Παρεμπιπτόντως, θα είχα μια καλή πρακτική συμβουλή για το πώς μπορείτε να ελαχιστοποιήσετε τον αριθμό των ανεκπλήρωτων επιθυμιών σας.

A. Είμαι όλος αυτιά.

Φ. Αν θέλει κανείς να έχει όσο το δυνατόν λιγότερες ανεκπλήρωτες επιθυμίες, υπάρχουν πάντα δύο δυνατότητες. Η μία είναι να προσπαθεί να παίρνει αυτό που θέλει να έχει. Σ' αυτό, όμως, θα πρέπει κάπως να συμβάλλει και ο τρόπος που είναι φτιαγμένος ο κόσμος. Για παράδειγμα, αν θέλω να έχω πολλά λεφτά αλλά να δουλεύω λίγο, θα τα βρω σκούρα.

A. Και η δεύτερη δυνατότητα;

Φ. Μπορώ να παραιτηθώ από τις επιθυμίες μου. Όσο λιγότερα πράγματα θέλω τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες να αποκτήσω αυτό που θέλω. Και αν η ευτυχία μου συνίσταται στο να αποκτώ όσο το δυνατόν περισσότερα από αυτά που θέλω, οι πιθανότητες για την ευτυχία μου αυξάνονται στο μέγιστο όσο μειώνω τις απαιτήσεις μου. Πρόκειται για ένα παλιό γνωμικό: Απελευθερώσου από τα πάθη σου και θα έχεις πλήρη ψυχική γαλήνη. Ο κόσμος δεν θα μπορεί πια να σε πειράξει!

A. Αυτό, όμως, δεν με καλύπτει απόλυτα.

Φ. Το φαντάζομαι. Αλλά ούτως ή άλλως εγώ δεν πιστεύω ότι

η καλή ζωή συνίσταται στο να αποκτά κανείς αυτό που θέλει, αλλά ούτε και στο να αποκτά αυτό που πραγματικά θέλει. Γιατί θα μπορούσε κανείς να έχει τις πιο τρελές επιθυμίες! Πάρτε για παράδειγμα την Χάικε, η οποία έχει τη γνήσια, μύχια και πραγματική επιθυμία να μην κάνει τίποτ' άλλο από το να μετρά όλη μέρα ξυλάκια. Έχει μια καλή ζωή αν ικανοποιηθεί η επιθυμία της;

A. Αν την ευχαριστεί αυτό!

Φ. Δεν το εννοείτε, φυσικά. Ούτως ή άλλως, όμως, δεν μίλησα καθόλου για ευχαρίστηση, αλλά είπα μόνο ότι η Χάικε αποκτά ό,τι πραγματικά θέλει. Και δεν καταλαβαίνω με τίποτα γιατί θα ήταν καλό γι' αυτήν να της ικανοποιηθεί μια τέτοια χαζή επιθυμία. Ή πάρτε για παράδειγμα τις ανήθικες επιθυμίες. Θα γίνει η ζωή του Μάρτιν καλή, αν ικανοποιηθεί η επιθυμία του να βασανίζει καθημερινά γάτες;

A. Όχι. Σωστά, λοιπόν: το αν είναι καλό να εκπληρώνονται οι επιθυμίες μας εξαρτάται και από το ποιες επιθυμίες είναι αυτές.

Φ. Ακριβώς! Εξαρτάται από το αν κανείς θέλει κάτι καλό ή όχι! Και τότε βέβαια η ίδια η ικανοποίηση της επιθυμίας δεν παίζει πλέον κανέναν ρόλο.

A. Γιατί;

Φ. Διότι η ζωή μας γίνεται μάλλον καλύτερη όταν αποκτούμε κάτι καλό, ανεξάρτητα από το αν αυτό είναι κάτι που το θέλουμε ή όχι. Αντίστροφα, το κακό δεν κάνει τη ζωή μας καλύτερη, όσο και να το θέλουμε ή να μην το θέλουμε. Το ζήτημα λοιπόν δεν είναι το αν αποκτούμε ό,τι θέλουμε, αλλά το αν αποκτούμε κάτι καλό ή όχι.

A. Αυτό είναι κατά κάποιον τρόπο εύλογο. Αλλά τότε γεννάται βεβαίως το ερώτημα: τελικά τι είναι καλό για τη ζωή μας;

Φ. Σωστά, όντως προκύπτει αυτό το ερώτημα. Για να το απαντήσουμε, πρέπει να σκεφτούμε κάτι καινούργιο!

ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Το νόημα μιας καλής ζωής είναι να αποκτούμε ό,τι θέλουμε; Αυτή η σκέψη είναι προβληματική: από τη μια πλευρά, φαίνεται να αφορά μόνο τις πραγματικές επιθυμίες ενός καλά πληροφορημένου προσώπου. Από την άλλη πλευρά, ακόμα και η εκπλήρωση τέτοιων επιθυμιών μπορεί να βλάψει έναν άνθρωπο και να κάνει τη ζωή του αποτυχημένη. Αντίστροφα, μπορεί κάποιος καλός που δεν το επιθυμούμε να κάνει τη ζωή μας καλύτερη. Το αν η ικανοποίηση των επιθυμιών μας κάνει καλύτερη τη ζωή μας φαίνεται λοιπόν να εξαρτάται από το αν αυτό που θέλουμε είναι το σωστό ή όχι. Έτσι, η σκέψη ότι όσο λιγότερες επιθυμίες έχουμε τόσο περισσότερες μπορούμε να ικανοποιήσουμε δεν είναι και τόσο παρήγορη.

ΜΙΑ ΖΩΗ ΗΔΟΝΗΣ

Α. Πώς να προσεγγίσουμε λοιπόν το ερώτημα σε τι συνίσταται μια καλή ζωή;

Φ. Αρχικά μπορούμε απλώς να διαπιστώσουμε τι είναι αυτό που οι άνθρωποι θέλουν πραγματικά να έχουν. Αν θέλουν να το έχουν, αυτό σημαίνει ότι το θεωρούν καλό. Μετά θα πρέπει απλώς να εξετάσουμε αν έχουν δίκιο, και ήδη θα έχουμε βρει τι είναι πραγματικά καλό.

Α. Ακούγεται πολύ εύκολο. Αλλά στην πραγματικότητα οι άνθρωποι θέλουν συνεχώς κάτι διαφορετικό. Τη μια το ένα, την άλλη το άλλο. Πώς μπορεί κανείς να βγάλει άκρη;

Φ. Εμείς όμως ψάχνουμε να βρούμε μόνο ποια είναι τα «αυτοτελή αγαθά», δηλαδή τα αγαθά τα οποία έχουν αξία αυτά καθαυτά, εφόσον θέλουμε να ξέρουμε τι είναι αυτό που τελικά κάνει καλή μια ζωή. Αντιθέτως, τα περισσότερα πράγματα που θέλει κανείς, δεν τα θέλει γι' αυτά τα ίδια, αλλά μόνο ως μέσο για έναν καλό σκοπό. Μιλάμε τότε για «εργαλειακά αγαθά». Το χρήμα, για παράδειγμα, είναι ένα τέτοιο εργαλειακό αγαθό.

Α. Εννοείτε, επειδή με το ίδιο το χρήμα δεν μπορεί κανείς να

κάνει τίποτα, ενώ μέσω αυτού αποκτά ό,τι πραγματικά θέλει να έχει — παρόλο που μερικές φορές έχω την αίσθηση ότι οι άνθρωποι το ξεχνούν...

Φ. Κατά καιρούς έχω κι εγώ την ίδια αίσθηση. Κάποτε ρώτησα κάποιον γιατί θέλει τόσο πολύ να κερδίζει πολλά χρήματα. Η απάντηση ήταν εκπληκτική: απάντησε ότι ήθελε να κερδίζει πολλά χρήματα για να αγοράζει μ' αυτά σπίτια προς ενοικίαση. Και όταν τον ρώτησα γιατί θέλει να έχει αυτά τα σπίτια, είπε: «Για να εισπράττω ενοίκια, φυσικά».

A. Κάτι τέτοιο είναι προφανώς ανόητο, εκτός κι αν τον ευχαριστεί ο ίδιος ο πλούτος!

Φ. Όπως ο Θεός Σκρουτζ, που του αρέσει να κολυμπά στα χρήματα και να τα μετρά. Ίσως.

A. Όπως το σκέφτομαι, αυτό δεν είναι καθόλου κακή απάντηση στο ερώτημα τι είναι αυτό που τελικά θέλουν οι άνθρωποι σε όλες τους τις προσπάθειες: ευχαρίστηση!

Φ. Πράγματι, μερικοί φιλόσοφοι πίστευαν ότι μια καλή ζωή δεν είναι τίποτ' άλλο από μια ζωή γεμάτη ευχαρίστηση.

A. Ναι, αυτό το έχω ακούσει. Λέγονται «ηδονιστές», έτσι δεν είναι;

Φ. Ακριβώς. «Ηδονιστές» —«ηδονή» στα Ελληνικά σημαίνει «ευχαρίστηση»— ονομάζονται εκείνοι που πιστεύουν ότι η ευχαρίστηση είναι το μοναδικό αυτοτελές αγαθό.

A. Και; Εσείς είστε ηδονιστής; Έτσι όπως βλέπω τη ζωή σας εδώ στον ελεφάντινο πύργο, κάτι τέτοιο ειλικρινά θα με εξέπληττε.

Φ. Μα γιατί; Τι φαντάζεστε ότι είναι μια ηδονική ζωή;

A. Ε, στην αρχή βέβαια το μυαλό μας πάει σε μια κάπως πιο άσπρη ζωή: πλούσια φαγοπότια, σεξουαλικά όργια και τέτοια.

Φ. Δεν είμαι σίγουρος ότι αν μετρήσουμε αυτές τις δραστηριότητες με μέτρο την ηδονή ο απολογισμός θα είναι θετικός. Το μεθοκοπί προκαλεί πονοκεφάλους και στομαχικές διαταραχές, ενώ θα μπορούσε κανείς ν' αμφισβητήσει αν και από τα σεξουαλικά όργια βγαίνει κάτι καλό. Η μεγάλη ηδονή έχει συχνά ως αποτέ-

λεσμα μεγάλη οδύνη. Γι' αυτόν τον λόγο, ο ηδονιστής Επίκουρος, για παράδειγμα, προτείνει μια ασκητική ζωή!

A. Μα αυτό είναι πληκτικό.

Φ. Σε κάθε περίπτωση, μη αναμενόμενο. Και υπάρχει και κάτι ακόμα που είναι παράξενο: ξέρετε το ηδονιστικό παράδοξο του Χένρυ Σίτζγουικ;*

A. Όχι, τι είναι αυτό;

Φ. Η επίγνωση ότι, αν κανείς στη ζωή του θέλει να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή ευχαρίστηση, δεν πρέπει να την επιδιώκει άμεσα. Πάρτε για παράδειγμα την ευχαρίστηση στο παιχνίδι. Αν την ώρα που παίζουμε είμαστε συγκεντρωμένοι στο να έχουμε τη μεγαλύτερη δυνατή ευχαρίστηση, τότε ακριβώς αυτό θα οδηγήσει στο να μην εγκλιματιστούμε καλά στο παιχνίδι, κι έτσι να μην υπάρξει ευχαρίστηση, ή αυτή να είναι μικρότερη από αυτήν που θα αντλούσαμε αν είχαμε συγκεντρωθεί στο παιχνίδι.

A. Ακούγεται εύλογο. Έχω όμως ακόμα την απορία πώς μπορεί κανείς να μετρήσει εν γένει την ευχαρίστηση.

Φ. Ο Τζέρεμυ Μπένθαμ,** ένας άγγλος φιλόσοφος που έζησε από τα μισά του 18ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα, σκέφτηκε ότι μπορεί κάποιος να προσδιορίσει ουσιαστικά την ποσότητα της ευχαρίστησης ως προς τη διάρκεια και την ένταση. Υποστήριξε αυτό που καλούμε «ποσοτικό ηδονισμό». Αλλά είναι αρκετά δύσκολο να τον εφαρμόσει κανείς. Για παράδειγμα, πώς σχετίζεται η ένταση της ευχαρίστησης που νιώθουμε όταν κάνουμε ένα ζεστό μπάνιο τον χειμώνα με την ευχαρίστηση όταν διαβάζουμε ένα ωραίο ποίημα;

A. Αυτά είναι όντως δύσκολο να συγκριθούν μεταξύ τους. Άρα θα έπρεπε να κάνουμε διάκριση και ανάμεσα σε διαφορετικά ήδη ευχαρίστησης;

* Henry Sidgwick (1838-1900).

** Jeremy Bentham (1748-1832).

Φ. Ακριβώς αυτό λέει ο Τζων Στιούαρτ Μιλλ,* ο οποίος παρεμπιπτόντως ήταν γιος ενός φίλου του Μπένθαμ. Ο Μιλλ υποστήριξε ακριβώς έναν «ποιοτικό ηδονισμό». Κατά την άποψή του, δεν πρέπει να λαμβάνουμε υπ' όψη μας μόνο την ένταση και τη διάρκεια, αλλά και την ποιότητα ενός αισθήματος ευχαρίστησης.

Α. Πώς βρίσκουμε, όμως, ποιες ηδονές έχουν ανώτερη ποιότητα και ποιες κατώτερη;

Φ. Ο Μιλλ προτείνει, όταν θέλουμε να συγκρίνουμε δύο ηδονές κατά την ποιότητά τους, να ρωτήσουμε κάποιον που ξέρει και τις δύο ηδονές, που είναι απροκατάληπτος και όχι αποκτηνωμένος, και κατά τα άλλα όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικός. Και ένας τέτοιος άνθρωπος θα πει τότε ότι η ανάγνωση του ποιήματος προσφέρει μεγαλύτερη ευχαρίστηση από το ζεστό μπάνιο.

Α. Νομίζω ότι ακούγεται κάπως αυθαίρετο. Πάντως, ξέρω πολλούς ανθρώπους που δεν καταλαβαίνουν από ποίηση και μάλλον προτιμούν να κάνουν μπάνιο.

Φ. Μα αυτοί ακριβώς δεν έχουν πρόσβαση στην ηδονή της ποίησης και γι' αυτό δεν κάνουν για κριτές της ποιότητάς της.

ΠΕΜΠΤΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Τα εργαλειακά αγαθά είναι αγαθά που έχουν αξία μόνο ως μέσα για έναν σκοπό με αξία, ενώ τα αυτοτελή αγαθά είναι αγαθά που έχουν αξία καθαυτά. Σύμφωνα με την άποψη του ηδονιστή, η ηδονή είναι το μόνο αυτοτελές αγαθό. Για να πετύχουμε έναν όσο το δυνατόν καλύτερο απολογισμό για την ηδονή, θα πρέπει ίσως να ζούμε ιδιαίτερα ασκητικά και να μην επιδιώκουμε πάντα άμεσα την ευχαρίστηση. Ένας ποσοτικός ηδονιστής πιστεύει ότι η ηδονή μετράται ουσιαστικά ως προς την ένταση και τη διάρκεια, ενώ ένας ποιοτικός ηδονιστής πιστεύει ότι υπάρχουν επιπλέον διαφορετικές ποιότητες ηδονής. Αυτές μπορεί να τις προσδιορίσει όποιος είναι απροκατάληπτος αλλά καλά πληροφορημένος ως προς την αντίστοιχη ηδονή.

* John Stuart Mill (1806-1873).

ΤΡΕΙΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΗΔΟΝΙΣΤΗ

A. Πιστεύω ότι αυτό με τις διάφορες ποιότητες ηδονής μπερδεύει κάπως το πράγμα. Γιατί τότε ποια είναι εν γένει τα πράγματα που συγκαταλέγονται στην ηδονή;

Φ. Καλή ερώτηση. Κάποιοι θα έλεγαν ότι γενικά δεν υπάρχει κάποιο πράγμα που να μπορεί κανείς εύλογα να το ονομάσει «ηδονή». Εννοώ, ποιο κοινό συναίσθημα έχουν τα βιώματα «τρώω κάτι καλό», «κουβεντιάζω με φίλους», «κοιτάζω μια ωραία εικόνα», «έχω μια ιδέα» κ.λπ.;

A. Ίσως ότι όλα αυτά είναι πράγματα που θεωρούμε σημαντικά.

Φ. Σίγουρα. Όχι όμως επειδή υπάρχει κάποιο συναίσθημα — ένα «συναίσθημα ηδονής» —, που εμφανίζεται σε όλες αυτές τις περιπτώσεις και δίνει για πρώτη φορά αξία σε όλα αυτά τα βιώματα, έτσι δεν είναι;

A. Για να ίσχυε αυτό, θα έπρεπε να δεχτούμε μια πολύ αφηρημένη μορφή του συναισθήματος της ηδονής.

Φ. Άρα, τελικά, να εξαιρούσαμε από την ηδονή το συναίσθημα της ηδονής! Ο ηδονιστής, όμως, έχει κι άλλα προβλήματα. Κι αυτό διότι μπορεί κανείς να αναρωτηθεί αν γενικότερα η ηδονή είναι πάντα κάτι καλό.

A. Πώς κι έτσι;

Φ. Σκεφτείτε κάποιον που αισθάνεται ευχαρίστηση βασανίζοντας άλλους. Αυτή η ευχαρίστηση κάνει τη ζωή του καλύτερη ή χειρότερη;

A. Νομίζω ότι είναι δύσκολο να πει κανείς. Φυσικά και είναι άσχημο αν αυτός βασανίζει κάποιον. Και είναι επίσης άσχημο αν αυτός νιώθει ευχαρίστηση όταν βασανίζονται άλλοι. Αλλά η ίδια η αίσθηση ευχαρίστησης εξακολουθεί να είναι καλή.

Φ. Αλήθεια; Δεν θα ήταν λίγο καλύτερη η ζωή του, αν τουλάχιστον δεν ευχαριστιόταν με το να βασανίζει άλλους, αλλά αν για παράδειγμα το έκανε αυτό ενάντια στις ροπές του, από κακώς

εννοημένη αίσθηση του καθήκοντος; Σε κάθε περίπτωση, δεν είναι σαφές ότι η ηδονή είναι αυτοτελές αγαθό, και σίγουρα θα έπρεπε κανείς να φτάσει στο σημείο να μπορεί να αντλεί ευχαρίστηση από τα σωστά πράγματα.

A. Τότε όμως θα ξαναβρισκόμασταν στην κατάσταση στην οποία θα έπρεπε να εξηγήσουμε με ανεξάρτητο τρόπο ποια είναι τα σωστά πράγματα. Ενώ η υπόθεσή μας ήταν ότι μόνο η ηδονή αυτή καθαυτή είναι καλή.

Φ. Αυτό, πάλι, δεν ισχύει.

A. Αυτό το λέτε εσείς. Εγώ, όμως, θα ήθελα πρώτα να ακούσω ένα επιχείρημα γι' αυτό.

Φ. Υπάρχει ένα ωραίο νοητικό πείραμα του Αμερικανού φιλοσόφου Ρόμπερτ Νόζικ,^{*} το οποίο θέλει να αποδείξει ότι δεν αποδίδουμε αξία μόνο στην ηδονή. Είναι το εξής: φανταστείτε ότι κάποιος σας προτείνει να συνδεθείτε σε μια μηχανή η οποία σας δίνει την ψευδαισθήση της ηδονικής ζωής. Σκεφτείτε ότι ένας υπερ-υπολογιστής ερεθίζει τις νευρικές σας απολήξεις με τέτοιο τρόπο ώστε να μην καταλαβαίνετε καθόλου κάποια διαφορά σε σχέση με την αντίληψη του πραγματικού κόσμου. Θα δεχόσασταν την προσφορά;

A. Εννοείτε, όπως στην ταινία *Μάτριξ*, έτσι ώστε στην πράξη να μπορεί κανείς να ζει μια ζωή στο πρόγραμμα του υπολογιστή;

Φ. Έτσι ακριβώς. Και, βέβαια, θα είναι εγγυημένο ότι ο υπολογιστής αναπαριστά πράγματι μια ζωή που είναι στον ύψιστο βαθμό ηδονική. Μάλιστα, το πείραμα θα μπορούσε να είναι έτσι, ώστε αν κάποιος έχει ήδη μπει στον εικονικό κόσμο, να μην γνωρίζει πλέον ότι αυτός δεν είναι ο πραγματικός κόσμος. Ίσως μέσω μιας μικρής χειραγώγησης της μνήμης.

A. Η ερώτηση είναι, επομένως, αν κάποιος θα προτιμούσε μια ηδονική αλλά καθαρά εικονική ζωή, έναντι μιας πραγματικής αλλά λιγότερο ηδονικής ζωής; Χμ... Εγώ μάλλον δεν θα δεχόμουν την προσφορά.

^{*} Robert Nozick (1938-2002).

Φ. Και γιατί όχι;

Α. Να, ξέρω πού θέλετε να καταλήξετε: Επειδή δεν με ενδιαφέρει μόνο το αίσθημα της ευχαρίστησης, αλλά και το αν στα αισθήματά μου αντιστοιχεί κάτι το πραγματικό. Όμως δεν είμαι ακόμα εντελώς πεπεισμένος γι' αυτό.

Φ. Τότε θα έπρεπε να εξετάσουμε συγκεκριμένες περιπτώσεις, στις οποίες το ζήτημα δεν είναι το αίσθημα της ευχαρίστησης αλλά το τι συμβαίνει αληθινά στον κόσμο.

Α. Μισό λεπτό.

ΕΚΤΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ο ηδονιστής πρέπει να αντιμετωπίσει τρία δύσκολα συμπλέγματα ερωτημάτων: 1) Υπάρχει εν γένει ένα ορισμένο αίσθημα —το αίσθημα της ευχαρίστησης— που κάνει ό,τι έχει αξία να έχει αξία; Γενικότερα, η ευχαρίστηση είναι αίσθημα; Σε τι ακριβώς συνίσταται ουσιαστικά η αυτοτελής αξία που υιοθετεί ο ηδονιστής; 2) Κάθε αίσθημα ευχαρίστησης έχει πράγματι αξία; Δεν έχει σημασία και το πού αναφέρεται το αίσθημα της ευχαρίστησης; 3) Είναι μόνο τα αισθήματα ευχαρίστησης που έχουν για μας αξία ή και άλλα πολύ διαφορετικά πράγματα;

ΜΙΑ ΖΩΗ

(ΚΑΙ) ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΔΟΝΗ

Φ. Δείτε την περίπτωση κάποιου που επιστρατεύει όλες του τις δυνάμεις για την ευημερία των άλλων ανθρώπων. Ένα τέτοιο πρόσωπο δεν ενδιαφέρεται για το δικό του αίσθημα ευχαρίστησης!

Α. Μα πώς; Αφού κάποιους ανθρώπους τους ευχαριστεί να βοηθούν άλλους. Ή τουλάχιστον έχουν τύψεις όταν δεν το κάνουν. Και αυτές τις τύψεις τις ξεφορτώνονται με το να κάνουν ό,τι μπορούν για τους άλλους.

Φ. Δεν είναι ακριβώς έτσι: ας υποθέσουμε ότι βάζετε ως στόχο

να βελτιώσετε την κατάσταση των αστέγων στην ιδιαίτερη πατρίδα σας. Σε ποια από τις δύο ακόλουθες περιπτώσεις πιστεύετε ότι κάνετε το καλύτερο; Περίπτωση 1: Πιστεύετε ότι με τη δουλειά σας η κατάσταση των αστέγων θα βελτιωθεί και χαίρεστε γι' αυτό, παρόλο που στην πραγματικότητα με τις ενέργειές σας η κατάσταση μάλλον χειροτερεύει. Περίπτωση 2: Πιστεύετε ότι η δουλειά σας δεν έχει αποτέλεσμα ή ότι βλάπτει κιόλας, και στενοχωριέστε γι' αυτό, παρόλο που στην πραγματικότητα η ζωή των αστέγων γίνεται σαφώς καλύτερη.

A. Το καλύτερο θα ήταν, βέβαια, αν οι κόποι μου έφεραν αποτέλεσμα και εγώ μπορούσα να χαρώ γι' αυτό. Αλλά καταλαβαίνω πού θέλετε να καταλήξετε: αν αυτό που με νοιάζει πραγματικά είναι οι άστεγοι, θα προτιμούσα μάλλον τη δεύτερη περίπτωση έναντι της πρώτης.

Φ. Ακριβώς. Και πράγματι, πολλοί άνθρωποι νοιάζονται για την ευημερία των άλλων και όχι μόνο για το πώς νιώθουν οι ίδιοι όταν επιστρατεύουν τις δυνάμεις τους για την ευημερία των άλλων. Ένα πολύ καλό παράδειγμα είναι ίσως η έγνοια των γονιών για τα παιδιά τους.

A. Εννοείτε, επειδή σ' αυτή την περίπτωση είναι σαφές ότι νοιάζομαστε λιγότερο για τα δικά μας συναισθήματα και περισσότερο για το μέγεθος των παιδιών;

Φ. Ναι. Απλώς σκεφτείτε και πάλι τι θα προτιμούσατε: να πιστεύετε ότι τα παιδιά σας ευτυχούν, παρότι δυστυχούν, ή να πιστεύετε ότι τα παιδιά σας δυστυχούν, παρότι ευτυχούν;

A. Φυσικά και θα προτιμούσε κανείς τη δεύτερη περίπτωση. Το δικό μας αίσθημα ευχαρίστησης είναι εδώ πραγματικά δευτερεύουσας σημασίας.

Φ. Πράγματι, σε τέτοιες περιπτώσεις αντλεί κανείς χαρά από αυτό που κάνει, και μάλιστα μόνο και μόνο επειδή αυτό που κάνει το θεωρεί σημαντικό ανεξάρτητα από το παραγόμενο αίσθημα ευχαρίστησης. Χαίρεται κανείς αν καταφέρνει να βοηθή τους άλλους, επειδή αυτό είναι κάτι καλό. Σε κάθε περίπτωση,

δεν μπορεί κανείς να πει ότι είναι καλό να βοηθάς τους άλλους μονάχα επειδή αυτό σε κάνει να νιώθεις ο ίδιος χαρά.

Α. Ίσως επειδή αυτό δίνει χαρά σ' εκείνον που δέχεται τη βοήθεια.

Φ. Ακριβώς. Και συμβαίνει συχνά η χαρά ή η ευχαρίστηση να είναι πράγματα που στην καλύτερη περίπτωση έρχονται ως αποτέλεσμα, όχι όμως ότι είναι για εμάς αυτά που πραγματικά έχουν αξία.

Α. Τι είναι αυτό, τότε, που έχει πραγματικά αξία;

Φ. Για παράδειγμα, πραγματική αξία έχουν οι προσωπικές σχέσεις. Σκεφτείτε τους εραστές, τους φίλους και τους συγγενείς. Σας ενδιαφέρει να έχετε την αίσθηση ότι είστε σημαντικός γι' αυτούς τους ανθρώπους, ή μήπως αυτό που σας ενδιαφέρει πολύ περισσότερο είναι να είστε πραγματικά σημαντικός γι' αυτούς τους ανθρώπους;

Α. Πάλι θα έλεγα: και τα δύο! Αν κάποιος απλώς νομίζει ότι γίνεται αρεστός στους άλλους, χωρίς στην πραγματικότητα να τον συμπαθούν, τότε, φυσικά, λείπει κάτι σημαντικό. Αλλά και αν συμβαίνει μοναχά να είναι όντως σημαντικός κανείς για τους άλλους, αλλά ο ίδιος να μην το αντιλαμβάνεται, τότε κι αυτό είναι άσχημο.

Φ. Σωστά. Αλλά και πάλι ισχύει ότι αυτό που μετρά δεν είναι μόνο το δικό μας αίσθημα ευχαρίστησης, αλλά το αν υφίσταται πράγματι μια σημαντική σχέση, μια αγάπη ή μια φιλία.

Α. Θέλετε, λοιπόν, να πείτε ότι μια καλή ζωή δεν είναι απλώς μια ηδονική ζωή, αλλά μια ζωή στην οποία έχουμε τις σωστές σχέσεις με τους συνανθρώπους μας;

Φ. Σε κάθε περίπτωση, μου φαίνεται να είναι ένα πολύ ουσιώδες συστατικό της καλής ζωής. Αν αναρωτηθείτε τι κάνει καλή τη ζωή σας, θα διαπιστώσετε ότι αυτό ως επί το πλείστον έχει να κάνει με τις σχέσεις σας με τους συνανθρώπους σας.

Α. Σωστά.

Φ. Και αυτό μας κάνει να καταλάβουμε γιατί οι άνθρωποι δίνουν τόσο μεγάλη αξία στην αγάπη, τη φιλία και την οικογένεια, και γε-

νικά γιατί θέλουν να ζουν αρμονικά με τους συνανθρώπους τους.

A. Δεν μπορεί, όμως, και μια κάπως απομονωμένη ζωή να είναι μια καλή ζωή; Εννοώ, κοιτάξτε τον εαυτό σας!

Φ. Ναι. Οι φιλόσοφοι, βέβαια, είναι οι τελευταίοι που θα το αμφισβητούσαν αυτό. Οι φιλόσοφοι τόνιζαν πάντα την αξία μιας ζωής με αντίληψη, με γνώση και με περισυλλογή.

A. Δηλαδή μια ζωή, ας πούμε, κατά την οποία απολαμβάνει κανείς την ηδονή της γνώσης;

Φ. Ναι. Αλλά εδώ ισχύει και πάλι το ίδιο: ότι η ηδονή από μόνη της δεν είναι το πιο σημαντικό.

A. Α, αφήστε με αυτή τη φορά να διατυπώσω εγώ το επιχειρήμα: δεν μας είναι αδιάφορο το αν απλώς πιστεύουμε ότι έχουμε γνώρισει κάτι, ενώ στην πραγματικότητα απατώμαστε, ή αν πραγματικά έχουμε γνωρίσει αυτό το κάτι. Αν όμως μας ενδιέφερε μόνο το αίσθημα της ευχαρίστησης που είναι συνδεδεμένο με τη γνώση, θα είχαν για μας και τα δύο την ίδια αξία.

Φ. Ακριβώς. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι θεωρούμε τη γνώση, την επιστήμη και τη σοφία ως πράγματα που έχουν αξία καθαυτά. Και για τον ίδιο λόγο ίσως και την τέχνη.

A. Γιατί την τέχνη; Είχα την εντύπωση ότι το ζητούμενο στην τέχνη είναι η ευχαρίστηση. Προηγουμένως φέραμε, άλλωστε, ως παράδειγμα ευχάριστης δραστηριότητας την ανάγνωση ποιημάτων.

Φ. Η αισθητική απόλαυση είναι σίγουρα μια μορφή ηδονής. Αλλά πολλοί θα έλεγαν ότι ζητούμενο στην τέχνη δεν είναι μόνο η ηδονή, αλλά και η γνώση. Τα έργα τέχνης μπορούν να μας κάνουν να δούμε τον κόσμο και τον εαυτό μας με άλλα μάτια. Ομολογουμένως, αυτό θα ήταν ένα θέμα για μια ξεχωριστή συζήτηση...

A. Είμαι έτοιμος να παραδεχτώ ότι η ενασχόληση με την τέχνη μπορεί να είναι συστατικό της καλής ζωής. Αναρωτιέμαι όμως: αν υπάρχουν διάφορα πράγματα που είναι καλά καθαυτά, τότε σε τι συνίσταται η καλή ζωή που όλοι μας θα έπρεπε να διάγουμε; Δεν μπορεί, βεβαίως, να ζει κανείς συγχρόνως ως απομονωμένος επιστήμονας και ως δημόσιος ευεργέτης.

Φ. Υπάρχουν διάφορα πράγματα που μπορούν να κάνουν μια ζωή επιτυχημένη. Και, αντίστοιχα, δεν υπάρχει μονάχα μία εκδοχή της καλής ζωής. Μια ζωή χωρίς ευχαρίστηση, μια ζωή χωρίς προσφορά στον συνάνθρωπο, μια ζωή χωρίς καλές προσωπικές σχέσεις και μια ζωή χωρίς περισυλλογή, προφανώς δεν είναι μια καλή ζωή. Αυτά τα πράγματα θα έπρεπε κανείς να τα επιδιώκει. Αλλά, πρώτον, δεν θα έπρεπε να επικεντρωθούν όλοι στο ίδιο πράγμα. Και δεύτερον, υπάρχουν τόσο πολλοί διαφορετικοί τρόποι για να πραγματώνονται οι εκάστοτε αξίες, ώστε να δίνεται έτσι στη ζωή μια ατομική μορφή.

Α. Για να είμαι ειλικρινής, θα με εξέπληττε κάπως αν προσπαθούσατε να με πείσετε ότι υπάρχει μόνο ένας σωστός τρόπος για να ζει κανείς.

ΕΒΔΟΜΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ακόμα κι αν κανείς λάβει υπ' όψη του ότι η ηδονή εμφανίζεται με πάρα πολλές διαφορετικές μορφές, δεν φαίνεται να είναι το μοναδικό πράγμα που έχει αυτοτελή αξία. Η ευημερία άλλων ανθρώπων, οι προσωπικές σχέσεις (όπως η αγάπη και η φιλία), καθώς και η γνώση, είναι εξίσου καλοί υποψήφιοι για να αποτελέσουν πράγματα με αυτοτελή αξία. Μια καλή ζωή διάγει εκείνος ο οποίος πραγματοποιεί αυτές τις αξίες (ίσως και άλλες ακόμα αξίες) — πώς και με ποια προτεραιότητα, δεν είναι καθορισμένο. Υπάρχουν πολλοί σωστοί τρόποι.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Α. Νομίζω ότι τώρα καταλαβαίνω κάπως καλύτερα πόσο βοηθά η φιλοσοφία στην απάντηση του ερωτήματος πώς πρέπει κανείς να ζει.

Φ. Και έχουμε κάνει μόνο τα αρχικά βήματα. Διότι είναι εύλογο ότι μια ζωή ηδονής, μια «δημόσια» ζωή που αφορά πάνω απ' όλα

τη σχέση προς τους άλλους ανθρώπους, και μια «ιδιωτική» ζωή σοφίας, έχουν τα χαρακτηριστικά για να θεωρηθούν η καθεμιά τους καλή ζωή. Αυτό το διαπιστώνει κανείς αν σκεφτεί ποιους ανθρώπους θαυμάζουμε και από ποια ιδεώδη εμπνεόμαστε.

A. Εννοείτε τον γλεντζέ, την ευεργέτιδα και τον σοφό.

Φ. Ακριβώς. Το φιλοσοφικώς ενδιαφέρον ερώτημα όμως είναι πώς ακριβώς λειτουργούν όλα αυτά: Τι είναι σε τελευταία ανάλυση η ηδονή, ποιον ρόλο επιτρέπεται να παίξει σε μια καλή ζωή και ποιον όχι; ποια είναι, και θα έπρεπε να είναι, η φύση των σχέσεών μας προς τους άλλους ανθρώπους; ποια σημασία έχει η γνώση για μια καλή ανθρώπινη ζωή. Αυτά είναι ερωτήματα με τα οποία ασχολήθηκαν διεξοδικά προπάντων οι αρχαίοι ηθικοί φιλόσοφοι — ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, οι φιλόσοφοι των ελληνιστικών χρόνων. Κάθε άνθρωπος θέλει να ζει μια ευτυχησμένη ζωή. Αλλά σε τι συνίσταται μια καλή ζωή, δεν είναι και τόσο σαφές. Σ' αυτό θα πρέπει να βοηθήσει η φιλοσοφία.

A. Αλλά το πώς μπορώ να πετύχω όλα αυτά που κάνουν μια ζωή καλή, δεν μου το λέει η φιλοσοφία, έτσι δεν είναι;

Φ. Σε επίπεδο αφαίρεσης, το κάνει. Σκεφτείτε ακόμα μία φορά τους δύο τρόπους με τους οποίους μπορούμε να κάνουμε κάτι λάθος.

A. Επειδή δεν ξέρουμε τι είναι σωστό ή επειδή —για παράδειγμα, από αδυναμία της βούλησης— δεν κάνουμε αυτό που έχουμε αναγνωρίσει ως σωστό.

Φ. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει πρώτα να έχετε αναγνωρίσει ποιο είναι το σωστό, τόσο γενικά όσο και στην ατομική περίπτωση. Και έπειτα θα πρέπει να έχετε έναν χαρακτήρα που θα σας επιτρέψει αυτό που έχετε αναγνωρίσει ως σωστό, να το κάνετε κιόλας. Κοντολογίς, θα πρέπει να είστε έξυπνος και με ισχυρό χαρακτήρα, με μια λέξη: ενάρτεος. Βέβαια, αυτό θα μπορούσε κανείς να το εξηγήσει λεπτομερέστερα...

A. Εγώ όμως εννοούσα μάλλον το αν η φιλοσοφία λέει συγκεκριμένα πώς μπορεί κανείς να ζει όσο το δυνατόν πιο ευχάριστα

και με αγάπη και, γενικότερα, να ζει όσο το δυνατόν πιο επιτυχημένα.

Φ. Όχι, στην ουσία όχι. Αν θέλετε να ξέρετε πώς μπορεί κανείς να αποκτήσει τη μεγαλύτερη δυνατή ευχαρίστηση, τότε θα πρέπει να διαβάσετε μάλλον ένα βιβλίο μαγειρικής ή ένα συμβουλευτικό έντυπο σχετικά με το σεξ, παρά τα γραπτά των ηδονιστών. Αν θέλετε να μάθετε πώς να κάνετε φίλους, τότε η ψυχολογία σίγουρα μπορεί να σας βοηθήσει περισσότερο απ' ό,τι ο Αριστοτέλης. Και αν θέλετε να προαγάγετε την ευημερία των άλλων, τότε οι σύγχρονες οικονομικές και πολιτικές επιστήμες είναι μάλλον πιο χρήσιμες από τα έργα του Πλάτωνα. Αν όμως θέλετε να καταλάβετε ποια είναι η φύση της ηδονής, της φιλίας και της ευημερίας των άλλων και ποιον ρόλο παίζουν όλα αυτά σε μια καλή ζωή, τότε πρέπει να διαβάσετε τους φιλοσόφους.

Α. Όμως ξέρετε, ένα πράγμα στριφογουρίζει όλη αυτή την ώρα μέσα στο κεφάλι μου: έτσι όπως το συζητήσαμε ως τώρα, φαίνεται σαν η επαφή με τους άλλους ανθρώπους να κάνει τη ζωή μας μόνο καλύτερη. Βεβαίως, στην περίπτωση των εραστών, των φίλων, των συγγενών και των ανθρώπων τους οποίους θέλουμε να βοηθάμε, αυτό μπορεί να ισχύει. Γενικά όμως, τα διαφορετικά ενδιαφέροντα δεν φέρνουν μάλλον τους ανθρώπους συνεχώς αντιμέτωπους μεταξύ τους; Συχνά μπορώ να πετυχαίνω τους στόχους μου μόνο εις βάρος του άλλου. Ή εγώ θα πάρω το γλυκό ή ο άλλος!

Φ. Οι κλασικοί αρχαίοι ηθικοί φιλόσοφοι ήθελαν να δείξουν ότι η καλή ζωή του καθενός και η καλή ζωή όλων είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ο Πλάτωνας, για παράδειγμα, πίστευε ότι η ζωή μου εκτροχιάζεται όταν μεταχειρίζομαι τους άλλους με άδικο τρόπο. Μέσω άδικων πράξεων διαταράσσω, ας πούμε, την τάξη και την ενότητα της ψυχής μου.

Α. Δηλαδή όταν βλέπω τους άλλους, βλέπω τον εαυτό μου;

Φ. Ναι — και όχι μόνο επειδή τις περισσότερες φορές οι άδικες πράξεις τιμωρούνται κοινωνικά. Πολύ περισσότερο, αν το δούμε

έτσι, δεν χρειάζομαστε καθόλου την εικόνα ενός δικαστηρίου —σ' αυτόν ή στον άλλο κόσμο— που τιμωρεί τους κακούς και ανταμείβει τους καλούς: Ο κακός αυτοτιμωρείται ήδη με το να μην διάγει μια καλή ζωή, και η ανταμοιβή για τις καλές πράξεις βρίσκεται πάνω απ' όλα στην ίδια την καλή ζωή που διάγει κανείς ως ενάρετος άνθρωπος.

A. Υπάρχουν όμως κακοποιοί, οι οποίοι αισθάνονται υπέροχα όταν κάνουν τις αισχρές πράξεις τους.

Φ. Ίσως, μόνο που αυτό συμβαίνει πολύ σπάνια. Πάνω απ' όλα όμως είδαμε ότι το να αισθανόμαστε καλά δεν καλύπτει πλήρως αυτό που αναζητάμε σε μια καλή ζωή. Και το ότι ένας κακοποιός δεν καταλαβαίνει απαραίτητα ότι ρημάζει τη ζωή του δεν σημαίνει ότι δεν τη ρημάζει.

A. Τη ρημάζει με το να μεταχειρίζεται με εσφαλμένο τρόπο τους άλλους;

Φ. Ναι. Ο Πλάτωνας μάλιστα πίστευε ότι είναι καλύτερο να υφίσταται κανείς μια αδικία από το να κάνει μια αδικία, γιατί η ζημιά γι' αυτόν σ' αυτή την περίπτωση είναι οπωσδήποτε μικρότερη! Απ' αυτή την άποψη, δεν υπάρχει κάποια βαθιά διένεξη ανάμεσα στην καλή ζωή για μένα και στην καλή ζωή για την κοινότητα. Τα δύο αυτά είναι αλληλοεξαρτώμενα. Τόσο το άτομο όσο και η κοινότητα βρίσκονται στην καλύτερή τους κατάσταση, αν η κοινότητα έχει τη σωστή μορφή και καθένας εκπληρώνει με τον σωστό τρόπο τον ρόλο του μέσα σ' αυτήν.

A. Δεν σκέπτεστε πολύ αισιόδοξα; Συχνά αισθανόμαστε ότι θα μπορούσε κανείς να προάγει την ευημερία του μόνο εις βάρος του άλλου. Αλλιώς, δεν θα υπήρχαν καθόλου διενέξεις.

Φ. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι σε τι συνίσταται τελικά η ατομική καλή ζωή και, αντίστοιχα, ποια είναι η σχέση της με την καλή ζωή του άλλου. Ίσως οι διενέξεις δημιουργούνται προπάντων επειδή οι άνθρωποι έχουν μια πολύ στενή αντίληψη για την ατομική τους ευημερία, σύμφωνα με την οποία το καλό του άλλου δεν είναι μέρος του δικού τους καλού.

Α. Ή ίσως οι αρχαίοι φιλόσοφοι να είχαν μια πολύ ευρεία αντίληψη της ατομικής ευημερίας.

Φ. Δύσκολο να πει κανείς. Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης κάνουν μεγάλες προσπάθειες για να πείσουν τους αναγνώστες τους ότι μόνο μια ενάρετη ζωή είναι μια καλή ζωή, ότι επομένως η έγνοια για την ατομική τους ζωή και η έγνοια για τους άλλους συμπίπτουν. Προφανώς, οι σύγχρονοί τους το βίωναν κι αυτοί διαφορετικά.

Α. Άρα οι άνθρωποι παλιότερα δεν ήταν καλύτεροι απ' ό,τι στη σημερινή εποχή.

Φ. Στη νεότερη και τη σύγχρονη ηθική φιλοσοφία, πάντως, έχουμε ως αφετηρία μια πιο στενή έννοια της ατομικής ευημερίας, άρα και της ιδιοτέλειας, κι έτσι ως αφετηρία για το ερώτημα σχετικά με το πώς πρέπει κανείς να πράττει με τον ορθό τρόπο τίθενται μάλλον οι διενέξεις ανάμεσα στα συμφέροντα διαφορετικών ανθρώπων. Έτσι, σ' αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται τόσο για το ευρύ ερώτημα πώς πρέπει να ζούμε γενικά, όσο ειδικότερα για το τι οφείλουμε ο ένας στον άλλο.

Α. Εάν ισχύει ότι οφείλουμε κάτι ο ένας στον άλλο! Νομίζω ότι αυτό είναι που θα έπρεπε πρώτα να εξηγήσουμε.

Φ. Εννοείτε ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένα είδος θεμελίωσης της ηθικής; Οι φιλόσοφοι όντως το προσπαθούν. Ή μπορούμε να πούμε ότι τουλάχιστον προσπαθούν να εξηγήσουν τη δομή της ηθικής, δηλαδή να ξεκαθαρίσουν ποιες ηθικές απαιτήσεις είναι θεμελιώδεις και ποιες όχι. Προτείνω να μιλήσουμε γι' αυτό αύριο.

Α. Θα περιμένω με ανυπομονησία.

ΟΓΔΟΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Η αρχαία ηθική προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα σε τι συνίσταται μια καλή ζωή. Ποιον ρόλο παίζει η ηδονή σ' αυτό (και ποια είναι η φύση της); Ποιον ρόλο παίζουν οι σχέσεις μας με τους άλλους ανθρώπους (και ποια είναι η φύση αυτών των σχέσεων); Ποιος είναι ο ρόλος της γνώσης; Όποιος θέλει να διάγει μια καλή ζωή,

πρέπει να είναι έξυπνος για να βρῖσκει τον σωστό δρόμο και να έχει και σταθερό χαρακτήρα για να μπορεί να τον ακολουθήσει — με δυο λόγια, πρέπει να είναι ενάρετος. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα υπάρχει μια θεμελιώδης αρμονική σχέση ανάμεσα στην ατομική ευημερία και στην ευημερία όλων. Ο άνθρωπος που δεν πράττει ενάρετα βλάπτει τον εαυτό του με το να βλάπτει τους άλλους. Απεναντίας, η σύγχρονη ηθική φιλοσοφία έχει ως αφετηρία της τη διένεξη ανάμεσα στα συμφέροντα διαφορετικών ατόμων. Το κρίσιμο ερώτημα τότε δεν είναι πλέον πώς θα έπρεπε γενικά να ζούμε, αλλά πάνω απ' όλα τι οφείλουμε στον άλλο — κι αυτός σ' εμάς.